

Runstenarnas rumslighet. Holestenen, Rökstenen och Ingelstadhällen

Per Holmberg

Skrift fungerar alltid tillsammans med andra meningsskapande resurser. Det gäller oavsett om vi utnyttjar latinsk skrift eller runor, skriver digitalt eller ristar i sten. Det går helt enkelt inte att använda skrivtecken utan att också bestämma hur tecknen ska formas och placeras på en yta, och hur de därmed ska möta andra människor i olika slags rumsliga sammanhang. I den här artikeln ska jag undersöka hur man kan ta frågan om texters rumslighet på större allvar vid analysen av runstenar. Med utgångspunkt i tidigare runstensforskning och i en teori om språkliga landskap kommer undersökningen att inrikta sig på tre runstenar, nämligen Holestenen (Hole 2), också känd som Svingerudsstenen, Rökstenen (Ög 136) och Ingelstadhällen (Ög 43). Avslutningsvis vill jag diskutera varför kunskapsbildningen om runstenar inte tagit full hänsyn till det uppenbara faktum att runstensristande är ett sätt att skapa mening i rummet, för att på så vis antyda hur en mer rumsligt grundad analys skulle kunna utvecklas.¹

Undersökningens syfte är alltså inte i första hand empiriskt, även om min drivkraft förstås är ett intresse för de enskilda runtexternas tolkning, utan teoretiskt och metodologiskt. Min huvudsakliga fråga är vilka slags iakttagelser av runstenarnas rumslighet som kan vara väsentliga för förståelsen av deras funktion.

De tre exemplen har valts för att illustrera ett spektrum av olika rumsliga möjligheter. Holestenen är liten och flyttbar, Rökstenen mer än mans-

1 Studien är en del av det fyraåriga projektet Runstenarnas språkliga landskap (VR 2024-01264). Tack till projektdeltagarna Cecilia Ljung, Sofia Pereswetoff-Morath, Anna Nyqvist Thorsson och Jonathan Westin för hjälp i skrivarbetet. Tack också till Kristel Zilmer och Anders Björkvall i projektets referensgrupp, till Anna-Malin Karlsson samt till två anonyma granskare för förslag och viktiga synpunkter på tidigare version av artikeln.

hög och ristad för att resas, och Ingelstadhällen är, som namnet anger, en ristning i fast håll. Först kommer vi alltså att ta oss an det sandstensblock på lite drygt 30 x 30 cm som 2021 hittades vid ett vägarbete på gården Holes ägor ungefär fyra mil nordöst om Oslo. Blocket har ristats med runor någon gång under vår tideräknings två första århundraden, alltså under äldre järnålder, vilket gör fyndet till världens äldsta daterbara run-inskrift. Därefter blir det ett besök vid Röksstenen, åtta kilometer öster om Omberg i Östergötland, där den står återrest nära den plats på vilken den hade placerats i grundmuren för ett förrådshus till Röks medeltida kyrka. Stenens finkorniga ljusa granit bör ha täckts av runor i början av 800-talet, det vill säga under tidig vikingatid. Och slutligen ska vi vidare i Östergötland till Ingelstadhällen, en ristning som vid ungefär samma tid utfördes på en bergig liten ö i det inre av Bråviken, men som nu hamnat mitt i ett av Norrköpings industriområden. Den rumsliga analysen av Rökstenen utvecklar poängerna med den tolkning jag publicerat tidigare (Holmberg 2021b).

1. Rumslighet i tidigare runstensforskning

Man kan urskilja tre olika dimensioner av rumslighet vilka fått uppmärksamhet i tidigare forskning om runstenar, även om forskningen sällan reflekterat över hur detta är olika dimensioner som tillsammans skulle kunna bidra till förståelsen av runstenars funktion.

För det första handlar det om vad som kan betecknas som *artefaktens rumslighet*. Inom denna dimension, på en rumslig mikroskala, syftar analysen mot en förståelse av det multimodala samspelet mellan vad som sker på stenens ytor, genom ristningens runor, eventuella andra tecken och bildelement, och stenens materialitet och form. Inom denna dimension har tidigare forskning främst avgränsat frågor om dispositionsprinciper för vikingatida runstenar (Bianchi 2010; Åkerström 2020), om deras korsmotiv och andra bildelement (t.ex. Stern 2013; Bertelsen 2015), liksom om det drakhuvud som ofta ristats i runslingans ena ände (Gräslund 2006, 2014). Det sistnämnda har varit viktigt för att kunna utveckla en relativ kronologi mellan vikingatida ristningar. Andra viktiga resurser för runstenarnas visuella utformning som endast uppmärksammats sporadiskt är val av stenmaterial och form (se dock Wideen 1955, Holmberg 2021b).

För det andra har forskare, framför allt arkeologer, kartlagt *platsens rumslighet* i relation till runstenars placering. På denna rumsliga makro-

skala utgick forskningen först från att det vikingatida runstensresandet endast handlat om att få spridning av inristad information, och därmed togs det för givet att närhet till väg var den avgörande principen för runstenarnas placering (se kritik hos Zachrisson 1998). Senare studier (t.ex. Larsson 1990, Zachrisson 1998 och Stille 2014) har visat på en annan komplexitet och utrett relationer till vattenpassager, boplatser, gränser samt gravplatser. Slutsatserna har varierat mellan olika geografiska undersökningsområden. I den enda större översikt som gjorts – en studie utifrån kartor och arkivmaterial – hävdas att platsval i regel skulle bero på närheten till gravplats (Klos 2009, se dock Källströms 2010 och Larssons 2010 kritik).

En tredje och sista dimension skulle kunna kallas *praktikens rumslighet*. Här handlar det om de vardagliga, mer eller mindre ritualiserade rumsliga praktiker som på platsen kan ha varit knutna till runstenarna och deras ristande, placering och läsning. Denna dimension är minst uppmärksammas i tidigare forskning. Ett par mindre studier har utrett hur runstenar kan ha påverkat förbipasserandes uppmärksamhet och rörelsemönster med utgångspunkt i enskilda runstenar med olika typ av placering (t.ex. Holmberg 2016, Back Danielsson 2015), och hur runinskrifterna kan ha bevarat drag av muntliga praktiker (Zilmer 2010). Det har varit enklare att anlägga ett sådant performativt perspektiv för forskning om runristade kristna gravmonument, eftersom praktikerna kring tidig kristen begravning och gravbesök är mer bekanta (se Ljung 2016, Nyqvist Thorsson 2021). Vad gäller runstenar finns åtminstone två principiella möjligheter. Dels kan arkeologiska undersökningar av den närmaste zonen kring runstenar på ursprunglig plats bidra med viktiga pusselbitar (jfr t.ex. Ljung & Thedéen 2012). Dels kan man försöka att utnyttja analogier till vad som är känt om andra vardagliga praktiker under vikingatid. En sådan möjlig analogi erbjuds av forskning som visat hur olika sociala praktiker reglerats i relation till väderstrecken: exempelvis begravning (Lindström 2005) och aktiviteter i hallbyggnader (Hem Eriksen 2019).

2. Geosemiotik – en teori för runstenarnas språkliga landskap

För att precisera de här tre rumsliga dimensionerna, och deras inbördes relationer, kommer jag i det följande att utnyttja en teori som kallas geosemiotik. Teorin har kommit att bli en av de mest utnyttjade inom forskningen om moderna språkliga landskap sedan den introducerades

för tjugo år sedan av forskarna Ron Scollon och Suzie Wong Scollon i *Discourses in Place. Language in the Material World* (2003). Vad jag här kallat artefaktens, platsens och praktikens rumslighet motsvarar teorins tre semiotiska system för *visual design*, *place semiotic* respektive *interactional order*.

Vad gäller artefaktens rumslighet (*visual design*) utnyttjar geosemiotiken den multimodala analysmodell som utvecklats av Günther Kress och Theo Van Leeuwen (t.ex. Kress & Van Leeuwen 1996, 2001). Modellens övergripande poäng är att visuella element, precis som verbala, bidrar till olika betydelser samtidigt. Denna idé gör att runtextforskningens tidigare prioriteringar framträder tydligare. Men har exempelvis valt att främst betrakta slingrande rundjur på runstenar som det Kress och Van Leeuwen kallar *the meaning of composition*, men inte i lika hög grad intresserat sig för hur samma slags visuella element samtidigt utnyttjas för representation av föreställningar (*designing social constructs*) och interaktion med läsare (*designing the position of the reader*).

Vad gäller platsens rumslighet (*place semiotic*) sätter geosemiotiken fokus på den dialektik som råder mellan å ena sidan hur textartefakter bidrar till platserns meningspotential, och å andra sidan hur platser ofta bidrar till tolkningen av de texter som finns där. En slutsats blir att runstensforskningen inte kan stanna vid att genom kartstudier notera avstånd mellan platser utan måste, genom landskapsanalys i fält (se t.ex. Gansum, Jerpåsen & Keller 1997), utreda de ömsesidiga semiotiska samband som lokalt kan ha rätt mellan runstenar, andra artefakter och förhållanden i kulturlandskapet.

Vad slutligen gäller praktikens rumslighet (*interactional order*) utnyttjar geosemiotiken Goffmans (1959) typologi för sociala interaktionsmönster. Också på denna punkt öppnar teorin för en viktig insikt. Tidigare runstensforskning (också Holmberg 2016) har i första hand föreställt sig individuell ristning och individuell läsning, men teorin öppnar för att också olika kollektiva skriftpraktiker skulle ha kunnat vara aktuella kontexter. Som runtextforskare kommer man alltid för sent för etnografiska observationer. Teorin pekar emellertid på att det är möjligt att dra slutsatser om praktikens rumslighet (på en rumslig mesonivå) genom att pröva vilka olika potentiella vardagliga praktiker som på platsen (på en rumslig makronivå) kan ha varit förbundna med artefakten (på en rumslig mikronivå). Frågan är med andra ord hur artefakternas utformning kan ha väglett deltagares aktiviteter och rörelser i rummet.

I analyser av moderna språkliga landskap är det naturligt att utnyttja vår kulturs genremässiga kategorisering av texter med olika slags rumslig funktion, exempelvis gatunamnskyltar, vägmärken och företagsskyltar. Då kan geosemiotiken vägleda undersökningar som fördjupar förståelsen av vilka semiotiska normer som är förknippade med en viss kategori texter, i termer av visuell design, platssemiotik och interaktionsordning. I en undersökning av textkulturens första språkliga landskap är situationen annorlunda. Här blir det nödvändigt att bevara en osäkerhet kring vilka kategoriseringar som egentligen är relevanta. Jag kommer därför att införa tre heuristiska, och medvetet abstrakta, kategorier för olika möjliga rumsliga funktioner för runtexter i sten (utan några anspråk på att detta skulle vara vare sig en fullständig lista eller distinkta kategorier). Jag hoppas att dessa kategorier ska göra det enklare att diskutera hur visuell design, platssemiotik och interaktionsordning kan stödja olika slutsatser beträffande rumslig funktion.

1. Vissa runtexter kan tänkas ha haft den primära funktionen att vara *spår*, det vill säga att dokumentera enskilda språkbrukares rumsliga närvaro också sedan de lämnat den aktuella platsen. Ett exempel skulle kunna vara den lilla inskriften **arni** på Hagia Sophias balustrad som uppenbarligen ristats av en man vid namn Arne (se Knirk 1999, jfr Holmqvist 2021).
2. Andra runtexter kan ha fungerat som *visare* genom att de fäst språkbrukares uppmärksamhet vid rumsliga förhållanden kring texten. Ett exempel skulle kunna vara den två meter höga Ågerstastenen (U 729) vars inskrift i två slingrande drakslingor säger att "här må stenen stå mellan byarna", det vill säga på gränsen mellan Ågersta (där personen som stenen är rest över sägs ha bott) och Hummelsta (se Jesch 1998).
3. Till sist kan runtexter ha haft funktionen av *portaler* som föreställt ge språkbrukare tillgång till virtuella rum. I Nordbergs (2016) tolkning är den norska Eggjastenen (N KJ101) en sådan portal, vilken, ristad på undersidan av en gravhäll, erbjudit den döde en tolkning av hur han "föll i en strid anstiftad av den svekfulle Odin" (Nordbergs översättning 2016:32) och därmed bidrog till att gestalta förutsättningarna för den dödes inträde i gudens tjänst.

3. Exempel

I diskussionen av de följande exemplen kommer jag att utgå från (något av) vad tidigare forskning sagt om respektive runstens rumsliga funktion, så som det kan förstås i termer av spår, visare eller portal. Därefter kommenteras visuell design, platssemiotik och interaktionsordning för att successivt undersöka hur tidigare idéer om runstens rumslighet kan behöva omprövas.

3.1. Holestenen

I de första rapporterna om Holestenen, då kallad Svingerudsstenen, och den grav från äldre järnålder i vilken den hittades antyddes att runstens rumsliga funktion kunde ha varit vad jag här kallat spår. Stenens bitvis otydliga inskrift sades påminna om klotter (se t.ex. Toft 2023). I sin utförliga runologiska beskrivning av fyndet ställer emellertid Kristel Zilmer och Krister Vasshus frågan om detta är en rimlig slutsats: "When something looks casual and graffiti-like, does this mean that these expressions are automatically, playful, spontaneous, experimental, practicing an emergent skill?" (Zilmer & Vasshus 2023:288). Författarna verkar luta åt att besvara frågan nekande och ställer upp som en huvudsaklig hypotes att Holestenen i stället primärt fungerat som visare. Dels skulle en sekvens av runor kunna berätta om stenens "här", nämligen om vems grav det är eller vem som spelat en huvudroll vid gravläggningen (även om det finns andra möjliga tolkningar). Dels finns på samma sida ytterligare sekvenser av runor som ristats på ett tunt rutnäst som skulle kunna vara inspirerat av mönster på samtida romerska solur. Därmed skulle stenen kunna ha fungerat som en visare vilken – även om den inte haft en reell solursfunktion – pekat på relationer mellan stenen och solen. En alternativ förklaring som ges är att rutnästet kan ge associationer till en spelplan för brädspel (ibid.:283–287, slutsatserna i den senare publikationen Solheim, Zilmer, Zawalska, Vasshus, Sand-Eriksen, Kimball & Havstein 2025 är delvis annorlunda, vilket jag återkommer till).

Låt oss först titta på den multimodala visuella design som ligger till grund för dessa slutledningar. På fotot och teckningen nedan (bild 1 och 2) visas den plansida av stenen som är den huvudsakliga ytan för runristningen, vilken jag här kommer att begränsa mig till. Dessutom finns en sekvens av ett tjugotal runor på vad som på bilden är vänster kantsida

(som förmodligen inte har ristats för att bilda ord). Denna ristning på kantsidan har gjorts efter att blocket skiljts från en större sten vars delar hittats i närheten. Detta faktum gör det rimligt att försöka behandla det block vi här kallar Holestenen (Hole 2) som en egen runtext, även om det också finns runor på några av den större stenens andra delar (Zilmer & Vasshus 2023:262–266, jfr Solheim et al. 2025:5–6).

BILD 1. Holestenens runristade plansida. Foto: Justin Kimball (CC BY-SA 4.0).

BILD 2. Huvudsakliga sekvenser (svart) och ett urval av andra synliga linjer och markeringar (grått). Teckning: Kristel Zilmer (CC BY-SA 4.0).

Längst ner till vänster på plansidan finns en sekvens på åtta runor vilken genom runornas storlek och tydliga ristning framträder som inskriftens centrala: **idiberug**. Sekvensens fjärde runa är en **b**-runa med tidigare okänd form: den ser ut som två vanliga **b**-runor ställda ovanpå varandra. Att döma av Zilmers och Vasshus analys, som diskuterar en lång rad möjliga tolkningar, tycks det avgörande valet stå mellan att se de sista fem runorna – **berug** – som ett kvinnligt namnelement, med en möjlig motsvarighet i det nutida 'Björg', eller som ett ordled med betydelsen 'beskydd' (med koppling till det starka verbet **bergen-*). I båda fallen skulle en nominativform kräva att de två sista runorna ristats omkastade. De inledande tre runorna **idi** kan då förstås som ett förled vilket antingen har betydelsen 'gärning' (jfr fvn. *íð* och det nutida *idog*) eller har den itera-

tiva betydelsen 'om och om igen'. Det förra alternativet kombineras mest naturligt med namntolkningen, det senare med appellativen, vilket alltså innebär att hela runföljdens två huvudsakliga tolkningsalternativ skulle vara (1) ett tvåledat kvinnonamn som vi lite förenklat kunde återge som 'Idbjörg' eller (2) ett uttryck som talar om ett beskydd som ges om och om igen (se Zilmer & Vasshus 2023: 243–250 med referenser, jfr också Solheim et al. 2025:11).

Övriga runor på blockets plansida är ristade på det rutnätsmönster som nämnts ovan. De enda som kombinerats för att uttrycka språklig betydelse verkar vara de tre stora runorna som ristats på höger sida av rutmönstret, vilka av allt att döma anger runradens inledning: **fuþ** (se Zilmer & Vasshus 2023:259–260). Den runa som förekommer mest frekvent är **b**-runan. Det finns fem tydliga sådana runor, och ytterligare tre möjliga, av totalt knappt tjugo runor på stenens plansida (se *ibid.*:301). Zilmer och Vasshus föreslår att **b**-runorna på rutnätsmönstret skulle kunna skapa referentiella bindningar till **berug**, bindningar som i så fall skulle förstärkas av att samtliga **b**-runor delar liknande avvikande form (se *ibid.*: 252–258, jfr Solheim et al. 2025:11).

Redan denna kortfattade presentation av runstenens visuella design antyder varför Zilmer och Vasshus (2023) tvekar om stenens rumsliga funktion. Om runföljden **idiberug**, eller den sista delen **berug**, uttrycker ristarens namn, skulle funktionen kunna vara att lämna spår, och även den till synes spontana placeringen av en del andra tecken och linjer skulle kunna stödja en sådan tolkning. Å andra sidan tycks den komplexitet som utmärker dessa partier skvallra om att något mer står på spel. Om denna sekvens av runor i stället rymmer den dödas namn, skulle stenen kunnat ha den funktion som här kallas visare, med uppgift att säga något om graven, vilken den då skulle ha markerat. Men om denna runföljd, och eventuellt även andra detaljer i det omgivande rutmönstret, verkligen skulle ha varit avsedda att peka ut något för någon vid graven, skulle man förvänta sig en betydligt högre grad av monumentalitet (jfr Zilmer & Vasshus 2023:248–250, 283–287).

Efter denna sammanfattning av tolkningsproblematiken blir vår fråga hur en undersökning av platssemiotiken eventuellt kan bidra till bestämningen av runstenens rumsliga funktion. Fyndplatsen är ett mindre gravfält från äldre järnålder, och graven en så kallad flatmarksgrav. Detta är en enkel gravtyp där de brända benen, i eller utan urna, sällan hittas tillsammans med gravgävor. Det är däremot vanligt med fynd av stenar

på och i gravar av detta slag. Ovan jord kan de markeras av en klumpsten eller en flat sten som rests eller lagts som täcksten. Under jord kan flata stenar ha placerats som botten eller stöd för urnan eller lagts som lock över de brända benen (se t.ex. Jankavs & Lönn 2024:55–59). I det aktuella fallet hade benen lagts i gravgömman utan urna. Enligt det foto från utgrävningen som publicerades när fyndet offentliggjordes hittades stenen i horisontellt läge strax under dåvarande marknivå, och verkar alltså ha fungerat som locksten ovanför huvuddelen av gravens rester av träkol och brända ben (se Biørnstad 2023 med foto från Kulturhistorisk museum, Oslo universitet, jfr Solheim et al. 2025:4–10). Stenblockets runristade plansida (bild 1) låg vänd neråt (Zilmer & Vasshus 2023:235, Solheim et al. 2025:5). Semiotiskt har flata stenar, såväl lockstenar som täckstenar, på något sätt fungerat som gränser för de döda, även om järnålderns bruk av kremering och gravgåvor tyder på att den dominerande föreställningen varit att de döda transformerade kunde passera sina gravars gränser (se Williams 2013 med referenser). Eftersom den arkeologiska bedömningen är att strukturen kring blocket är orörd (Solheim et al. 2025:7), så är det ett intressant faktum att stenen lagts nere i graven, inte ovanpå, och med den ristade plansidan neråt, vänd mot den dödas kvarlevor. Denna placering av stenen talar emot att den varit tänkt att fungera som spår eller visare. Däremot borde man pröva om runstensens funktion kunnat vara att fungera som portal, en ”gränssten” som reglerar den dödas rörelser. Denna slutsats är i linje med konklusionerna av den utförliga arkeologiska analysen av fyndet i Solheim et al. (2025). Innan den större stenen delats tycks den ha fungerat som en visare, rest i anslutning till en angränsande grav (ibid.:15), men det block som använts vid en ny begravning (här kallat Holestenen) har fått ”additional pragmatic, and symbolic expressions” (ibid.:16).

Vi närmar oss därmed frågan om Holestenens interaktionsordning. Det är rimligt att anta att skrifthandlingar under skriftbrukshistoriens första faser i hög grad var inbäddade i muntliga praktiker. I stället för att föreställa sig läsning och skrivande som två skrifthandlingar som typiskt skiljts från varandra i tid och rum – inkodning först och avkodning sedan – är det värt att pröva idén om att läsaren så att säga varit inbjuden till skrivandet. I vårt fall handlar det om hur den döda kan ha varit inbjuden att avlyssna vad som sägs vid ristandet av lockstenen, och att denna delaktighet kan ha förståtts som garantin för en gemensam tillgång till runtextens mening. En formulering i den ovan nämnda Eggjastenens inskrift ver-

kar ge en ledtråd som pekar i denna riktning. Denna inskrift säger om sig själv, på gravhällens undersida, att *ni's sólu sótt*, dvs. ”icke är den av sol sökt” (se t.ex. Nordberg 2016). En rimlig tolkning av denna utsaga är att inskriften för att kunna läsas av den döde måste ristas i mörkret där den döde befinner sig. En sådan kontext skulle faktiskt kunna vara en bidragande förklaring till Holestenens ibland till synes osäkra linjer.²

Finns det någon möjlighet att rekonstruera vad som hände för snart två tusen år sedan vid Svingerud efter att benen samlats från likbålet och lagts i graven? Det mesta av detta är utom räckhåll för vår undersökning – värmen från bålet, processionen, rösterna, musiken, rökelsen. Men vad som gör just denna flatmarksgrav unik är att lockstenen ristats med runor, och att det därför finns bättre evidens för en del av det som utspelade sig. Ett tentativt förslag är att interaktionsordningen består av tre huvudsakliga steg (om vi begränsar oss till ristandet av stenblockets plansida).

Först ristas runföljden **idiberug**. Om denna uttrycker ett kvinnonamn är det enklast att föreställa sig att det handlar om den dödas namn. Genom att hennes namn nämns och ges en varaktig representation, är det rimligt att hon föreställts bli tilltalad och mer närvarande. Om runföljden i stället skapar en betydelse om återkommande beskydd, får ristandet karaktären av en välgångsönskan till den person vars brända kvarlevor stenen var avsedd att täcka.

Som ett andra steg täcks plansidan, med undantag för den yta som redan upptas av runorna **idiberug**, med det rutnätsmönster som kommenterats ovan. Givet gravkontexten är det värt att överväga om inte associationerna till spelplan är mer relevanta än de paralleller som anförts till solur. Rutmönstrade spelplaner är relativt vanliga gravgåvor under järnålder och vikingatid, rimligen för att spelet, med dess risker och möjlighet till framgång, erbjöd ett sätt att ge övergången mellan död och liv en konkret manifestation (se Wittaker 2006, Andrén 1993). Om en spelplan i detta fall ristats för att kunna läggas ner mot kvarlevorna i graven skulle det kunna förstås som ett indicium på att det handlar om något som den döda behöver känna till för sitt fortsatta öde.

Som ett tredje och sista steg innan stenen läggs ner i graven ristas runor på rutnätsmönstret. Svårigheten att tolka dessa runor beror kanske i

2 Den möjliga parallellen till Eggjastenen är ett förslag jag fick Sofia Pereswetoff-Morath 2023-05-11.

grund och botten på att de främst varit tänkta som representationer av det som sagts vid ristandet. Om stenens mest troliga funktion är att fungera som portal, är det inte orimligt att tänka sig att utsagorna gällt den dödas rörelse och transformering, vilken redan kremeringen var till för att underlätta. Vi kunde leka med tanken på vad det skulle kunna innebära om de ovanliga **b**-runorna syftar tillbaka på **berug**-sekvensen, så som Zimler & Vasshus föreslår (2023:252–253). Den appellativa tolkningen av denna runföljd skulle kunna innebära att ristandet av **b**-runor på spelplanen fyller den med upprepade tillönskningar om beskydd. Namntolkningen skulle i stället kunna innebära att **b**-runorna representerar den döda i olika moment som hon föreställs möta. Bland de andra runor som ristats tillsammans med **b**-runorna skulle det kunna finnas sådana som stått för andra element i vad som berättats för den döda, exempelvis om kommande utmaningar och bistånd i dessa. Det lär aldrig bli möjligt att ringa in dessa betydelser, men kanske de tre runorna **fup**, som i dubbel storlek verkar avsluta rutnätets runföljder, skulle kunna förstås som en sammanfattning: allt som kan ljudas med runradens språkljud är bestämt att transformeras till något nytt, liksom runraden i sig kan transformera alla flyktiga språkljud till varaktiga tecken.

Jag är väl medveten om att försöket att så konkret som möjligt skissera Holestenens interaktionsordning bildat en skör indiciekedja. Metodologiskt börjar det bli övertygande först om denna typ av tentativa förslag visar sig ha kraft att förklara andra faktiska omständigheter (Varför varierar Holestenens **b**-runor i grafisk komplexitet? Varför förekommer de bara på plansidan? Och så vidare). Poängen som jag hoppas att det första exemplet visat är att det krävs att undersökningen av visuell design kompletteras med en undersökning av platssemiotik. Det är bara denna dubbla blick som avslöjar att portal är en bättre kandidat för Holestenens rumsliga funktion än spår eller visare. Detta är i sin tur en förutsättning för att det ska vara möjligt att överhuvud taget argumentera för vad som är en rimlig interaktionsordning, och fördjupa diskussionen kring olika tolkningsalternativ för detaljer i stenens visuella design. Denna poäng, att vägen vidare i inskriftens tolkning måste inbegripa en fördjupad reflektion kring rumslig kontext, är i linje med Zilmers och Vasshus konklusioner (2023:289).

3.2. Rökstenen

Den tidigare forskningen om Rökstenen är mycket omfattande, och har i hög grad prioriterat analysen av den över sju hundra runor långa inskriften. Vad gäller rumslig funktion kan forskningsläget sammanfattas med att man i regel betraktat runstenen som en portal. I de arbeten som under 1900-talet kom att lägga fast vad som betraktats som standardtolkning (t.ex. Schück 1908, Wessén 1958, Gustavson 1991) framträder runstenen som en portal genom vilken läsaren fått tillgång till en virtuell värld av hjälteberättelser, en kavalkad som sträckt sig från goterkingen Teoderik till helgedomsväktaren Sibbe. Också de tolkningsförslag som under början av 2000-talet i stället förstått inskriften som en rad kosmologiska gåtor (t.ex. Ralph 2007, 2021, Holmberg, Gräslund, Sundqvist & Williams 2020, Williams 2021) har föreställt sig runstenens funktion som portal, men nu som en ingång till en mytologisk värld där det står en strid om himlakropparnas ljus och världens bestånd. En svaghet i tidigare tolkningar är att de inte har kunnat förklara någonting av den komplexa visuella design som är så utmärkande för denna runsten, som har runor på alla fem sidor av stenen, i växlande riktningar, och med skiftande skriftsystem.

Båda tolkningslinjerna har dock lett till vissa ansatser att tydligare koppla inskriften till olika dimensioner av rumslighet, och på så vis öppna för att monumentet eventuellt även skulle ha kunnat fungera som visare. Förslagen kan illustreras med utgångspunkt i de två rader som vardera består av tre stora kryss av tvärsållade numeriska runor (se figur 1 där chiffret anges upplöst inom hakparenteser). Den ena raden är ristad på toppsidan, och är i det närmaste oläsbar för en mänsklig läsare som inte har tillgång till pall eller stege, medan den andra har getts en iögonfallande plats högst upp på andra bredsida (se bild 3 och 4). Det är ur dessa två rader som man med standardtolkningen etablerat idén om att inskriften alluderar på en nu bortglömd berättelse om den nittioårige Sibbe, medan Holmberg, Gräslund, Sundqvist & Williams (2020: 29–30, obs not 6) introducerar förslaget att raderna uttrycker var sin solgata som skulle kunna tematisera solens förhållande till månen (se figur 2). Givet att denna del av inskriften handlar om Sibbe, har den ansetts peka ut en relation mellan stenens plats, där Sibbe skulle ha haft uppdrag som väktare (*vīaværi*), och den närbelägna orten Sibberyd, där Sibbe skulle ha fått en son trots sin aktningsvärda ålder. Andra liknande förslag har gällt kopplingar till orterna Ingvaldstorp och Väversunda (se Gustav-

son 1991). Om samma runföljder i stället uttrycker solgåtor, skulle man kunna tänka att stenens funktion varit att på något sätt peka ut relationer mellan stenen, solen och månen. I det följande ska jag visa hur den senare tolkningslinjen kan utvecklas vidare (jfr Holmberg 2021b).

		Toppsidan	Överst andra bredsidan
Runföljd		[si]bi [ui]a [ua]ri	[ul] [ni] [ru]þr
Wessen 1958 Gustavson 1991	Forn-svenska	<i>Sibbi viaværi ol niroðR.</i>	
	Översättning	Sibbe viets väktare avlade [en son] nitioårig.	
	Potentiella rumsliga funktioner	Portal till hjälteberättelser varav berättelsen om Sibbe är en. Visare som aktualiserar relationen mellan stenen och orter i närområdet, t.ex. Sibberyd.	
Holmberg et al. 2020	Forn-svenska	<i>Sibi viaværi?</i>	<i>Ull nē rýðr?</i>
	Översättning (och svar)	[Vem är] för en bror väktare av helgedomar? (Svar: Det är solen)	[Vem] färgar inte Ull med blod? (Svar: Det är solen)
	Potentiella rumsliga funktioner	Portal till kosmologi, bland annat om solen. Visare som aktualiserar relationen mellan stenen, solen och månen.	

FIGUR 1. Jämförelse mellan olika tolkningar av Rökstenens två rader med kryss av numeriska runor samt möjliga implikationer för rumslig funktion.

En hämsko för förståelsen av Rökstenen vad gäller platssemiotik är naturligtvis det faktum att det inte är känt var och hur stenen ursprungligen varit rest. Den allmänna bedömningen är dock att den cirka fem ton tunga stenen inte bör ha stått speciellt långt från den tiondebod där den murades in strax öster om den medeltida kyrkan. Med andra ord kan det antas att stenen först restes i anslutning till den gamla öst-västliga vägen söder om sjön Tåkern. I början av vikingatiden passerade denna väg en rad äldre gravhögar varav många fortfarande är synliga. Kvar står också flera stenar som rests vid några av dessa äldre gravplatser. I en kartläggning av dessa oristade resta stenar noterade arkeologen Anna Nyqvist Thorsson att fem av dem har en liknande snedhuggen toppsida som Rökstenen (se Holmberg 2021b:6–8 och not 1). De står på platser vilka liksom Rök har öppen siktlinje mot Omberg, och de står alla med sin högsta kantsida mot berget i väster. Vi skulle alltså kunna tolka stenarna som visare vilka pekar ut riktningen västerut. I fyra fall är riktningsangivel-

sen mer eller mindre rakt västlig, i ett fall nordvästlig. Det kan noteras att Rök är en speciell plats i relation till Omberg då berget från denna utsiktsplats skiljer sommarhalvårets solnedgångar från vinterhalvårets: vid vårdagjämningen kommer sommarhalvårets första solnedgång att ske bakom bergets södra brant, vid sommarsolståndet går solen ner i nordväst precis bakom bergets nordliga spets, och vid höstdagjämning tar solen – om man betraktar den från Rök – så att säga farväl av berget genom att sommarhalvårets sista solnedgång sker bakom sydbranten. Det finns hur som helst goda skäl att överväga om Rökstenen rests som en av stenarna som pekar västerut, även om den skiljer sig från övriga stenar längs vägen genom sin runristade yta. Ja, inget hindrar förstås att stenen först rests oristad och gett platsen namnet Rök, 'Rauken', redan långt innan man beslutat sig för att låta rista den i samband med ett oväntat dödsfall, och kanske också på grund av andra illavarslande tecken, såsom den extremt kalla sommaren år 800. I så fall har stenen tagits ner från sin plats och rests igen efter runristandet.

Det intressanta är vad idén om Rökstenen som visare västerut får för konsekvenser för möjligheten att rekonstruera en rimlig interaktionsordning. Det går att beskriva hur interaktionen kan ha fungerat antingen vid den resta stenen (se Holmberg 2021b:11–14) eller vid ristningens produktion, om vi nämligen fullföljer tankegången att läsarna varit inbjudna till denna process för att successivt invigas i inskriftens mening. Jag ska i det följande välja det andra alternativet, och föreslå vilken interaktionsordningen som var aktuell vid ristandet. Av utrymmesskäl får resonemanget här begränsas till vad jag förstår som inskriftens fem solgåtor.

Scenen som jag utgår ifrån är alltså den där stenen ligger på marken, troligen vid ett hål som redan förberetts för att passa rotänden (eventuellt det hål där stenen redan tidigare varit rest). Säkerligen har inskriftens första del, på första bredsida, ristats först, och när denna täckts av runor har stenen vänts ett halvt varv så att den ännu oristade bredsida (markerad med E i bild 4) blottats. Om stenen efter att övriga sidor ristats skulle resas för att stå med högsta kantsidan åt väster har den i detta moment legat så att man sluppit onödiga justeringar av det tunga blocket, vilket inneburit att de fortfarande tomma kantsidorna haft följande orientering: första kantsidan (B) mot öster, toppsidan (C) mot söder, och andra kantsidan (D) mot väster. Hålet för stenen har funnits strax norr om rotänden (som inte är avbildad i bild 4).

BILD 3. Rökstenens andra plansida. Foto: Helge Andersson (CC BY).

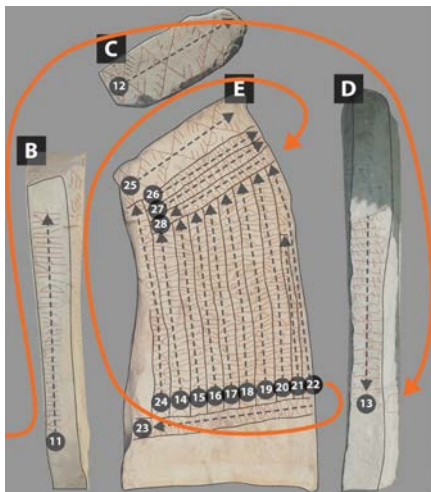

BILD 4. Medsols läsordning av ristningens rader på kantsidor, toppsida och andra plansida. Teckning: Marco Bianchi (CC BY). Foto: Bengt A. Lundberg, RAÄ (CC BY).

Inskriften, tolkad som en följd av kosmologiska gåtor, kräver två deltagarroller i interaktionen – en för den eller de som ställer de hemlighetsfulla frågorna genom att läsa inskriftens olika delar, och en för den eller de som ger de förväntade svaren. Medan runorna målas upp, huggs, tvätas och färgas igen är det naturligt att man försäkras sig om att en utvald grupp av läsare, eller lyssnare, vet hur var och en av gåtorna ska besvaras. Det är emellertid rimligt att tänka sig att kosmologiska gåtor av detta slag även har fungerat på ett plan där en tredje deltagarroll tillfallit de gudomliga makter som också ansetts närvarande. Frågor om världens grundvalar har inte ställts och besvarats i ett mindre viktigt syfte än att upprätthålla kosmos. Vi kan därför pröva att rekonstruera en interaktionsordning för de fem solgåtorna i vilken solen, eller det kvinnliga gudaväsen som förknippades med solen i nordisk mytologi, har ansetts involverad i interaktionen som en lyssnande eller läsande part.

Första solgåtan är försedd med en ledtråd om en ridande kämpe (se Ralph 2007, 2021, Holmberg 2016, 2021a, Holmberg, Gräslund, Sundqvist & Williams 2020 för olika tolkningsvarianter). Ledtrådens placering har planerats så att dess avslutande del nu ska huggas in på stenens första kantsida (B) Frågan är vem som tidigare var död men som ”nu sitter rustad på sin häst, med skölden i remmen, den främste av ryktbara”.

När raden är färdig kan det förväntade svaret ges att jo, ”det är solen”. Placeringen av gåtan är gjord så att skildringen av soluppgångsritten på första kantsidans rad, såväl vid ristandet som efter resningen, ska kunna bli belyst av soluppgångens ljus från öster. Om solen har föreställts vara medläsare, innebär det att ristningen tilldelat henne en plats för uppgång och anvisat en riktning söderut över himlavalvet.

Andra solgåtan bör finnas på den sida som därefter blir belyst – och läst – av solen, nämligen toppsidan (C). Det stämmer väl med den tolkning av toppsidan som refererats ovan, nämligen att denna rad uppmärksammar att solen under dagen tar över vaktuppgiften från sin broder månen (figur 1 ovan, se vidare Holmberg, Gräslund, Sundqvist och Williams 2020:29–30). Tidigare forskning har haft stora problem med att finna en naturlig väg upp till toppsidan, men om stenen fungerat som visare för solens rörelser löser detta problem sig självt. Det är inte heller något problem att gåtan placerats så högt att den passar bäst för solen som läsare. Valet att låta numeriska runor bild tre stora kryss, eller solkors, är en tydlig ledtråd och stärker stenens karaktär av visare genom att tydligt peka ut solens fortsatta rörelseriktning västerut.

Tredje solgåtan bör följdriktigt vara ristad på den andra kantsidan (D). Tidigare tolkningar har i regel föreslagit att raden ska läsas direkt före de två raderna med kors av numeriska runor, men den läsordning som faller ut om vi väljer att följa solens riktning kräver att raden i sig är en egen gåta, trots att själva gåtan i så fall bara består av tre runor: **þur**. Det finns bara ett verb som kan passa i indikativ, nämligen verbet *fvn.* *þyrja*, vilket skulle ge betydelsen ”[vem] flyger fram?”.³ Svaret på gåtan är då åter att ”det är solen”, som nu flyger fram mot sin nedgång i väster. En god parallell är användningen av samma verb i eddadikten *Skírnismál* (strof 10) när det handlar om Skírners ritt över himlen till jättarnas land. En mycket viktig iakttagelse som stärker tolkningen är att kantsidans numeriska chifferrunor inte ristats nerifrån och upp som inskriftens alla andra vertikala rader, utan från toppen och ner. Detta grepp gör att stenen fullföljer sin funktion som visare för solen också under kvällens sista ljusa timmar.

3 Jag följer här ett förslag som lämnades av Henrik Williams vid högre seminariet för nordiska språk vid Uppsala universitet 2022-03-23, eftersom förslaget i Holmberg 2021b kräver en ogrammatisk form.

Fjärde solgåtans utformning måste ha varit utmanande. Efter bredsidans huvudparti, som utgörs av två stjärngåtor (om tolkningen i Holmberg 2022 är riktig), gäller det att visa solen tillbaka till den punkt i öster där en ny soluppgång ska äga rum. Detta innebär emellertid en rörelse på tvärs mot principen om att runor ristats från vänster till höger. Den eleganta lösningen på detta problem är att gåtans horisontella första rad (rad 23 i bild 4) ristats upp och ner. Därefter kan gåtans vertikala andra rad anvisa samma bana för soluppgången som den första solgåtans genom att påbörja ett nytt parallellt medsolsvarv längst ut på bredsida (rad 24). Gåtans berättelse om att konsekvenserna av solens död oinlettas av att solens dotter fortsätter att gå i sin moders bana (se Holmberg, Gräslund, Sundqvist och Williams 2020:24–26).

Femte och sista solgåtans ledsagar solen en andra gång över södra himlavalvet (rad 25). Ristningen av tre solkors upprepar den andra solgåtans utformning. En möjlighet att tolka det numeriska chiffrer är att förstå det som en gåta om vem som skonar Ull, en gud som kan ha förknippats med den skinande månskivan (se figur 1 och Holmberg, Gräslund, Sundqvist och Williams 2020:29–30, not 6). Möjligen har det spelat in att solen i söder skiner mot den lokala kultplatsen Ullevi, norr om Rök.

Genombrottet för den rumsliga analysen av Rökstenen ligger i insikten om att stenen fungerat som en (av flera!) visare som pekat ut en västlig riktning. Tolkningen kräver inte att vi känner till stenens exakta ursprungliga plats, men däremot alltså att vi föreställer oss stenen placerad så att dess högsta kantsida står mot väster. Detta har öppnat för några, som jag bedömer det, övertygande resultat vad gäller stenens visuella design. Inskriftens många skiftande riktningar liksom arrangementet med de stora runkryssen har tidigare framstått som uttryck för konstnärlig nyckfullhet. I stället handlar det om semiotiska val som är gjorda för att inskriften ska kunna visa, och kanske befästa, solens bana.

3.3. Ingelstadhällen

Ristningen i berget vid Ingelstad har väckt förvåningsvärt lite uppmärksamhet, kanske för att runornas mening kan tyckas förhållandevis trivial. De tjugosex runorna som är jämnt fördelade mellan två parallella rader, verkar inte just ange mer än att personer kallade Solse och Dag huggit olika delar av inskriften. De som tidigare kommenterat ristningen har därför lutat åt att den rumsliga funktionen har varit att lämna spår.

Det är bedömningen som gjorts av såväl Erik Brate (i *Östergötlands runinskrifter* 1911:44) som Arthur Nordén (1948). ”Snarast vill det förefalla,” skriver Nordén om inskriften, ”som om det varit två verksamhetslystna ungdomar, som roat sig med att hugga in detta på bergknallens topp” (1948:40). Båda Brate och Nordén håller emellertid öppet för att det kan ha funnits ett magiskt syfte. Åt det senare lutar Magnus Källström som är den som senast behandlat ristningen (Riksantikvarieämbetet 2017).

Låt oss dröja något inför vilka möjligheter den visuella designen antyder vad gäller rumslig funktion. Tillsammans med runraderna finns tre tydligt inhuggna bildristningar: ett svärd strax ovanför runraderna, ett korsliknande tecken till höger om dem, samt underst en djupborrad skålgrop som med nio strålar bildar en sol (se bild 5 och 6). Brate identifierade även tre grunda skålgropar höger om de andra elementen, vilka idag är svåra att urskilja, medan Nordén genom avgjutning dokumenterat tre grunda skålgropar i solens strålkran (se bilder i Riksantikvarieämbetet 2017). Runföljderna refererar till ristningens produktion. Den övre radens **salsikarþisul** motsvarar av allt att döma fornsvenskans *Solsi gærði söl* det vill säga ’Solse gjorde solen’. Den undre radens första runa är en urnordisk **D**-runa, som tycks fungera som begreppsruna för namnet Dag, vilken följs av en runföljd i vilken fyra av runorna är skadade: **skut--þ--ahiu**. Brates tolkning av raden verkar fortfarande vara den hittills mest rimliga: *D[agr] skut[a ī] þ[ætt]a hiō* ’Dag högg detta på bergknallen’ (även om *skuta* för ’bergknalle’ är osäkert) (se *Östergötlands runinskrifter*, 1911:43–44). Vad som i ristningens visuella design talar emot att ristningen bara skulle vara resultatet av klotter är den visuella komplexiteten. Eftersom framställningen av den djupa skålgrop som utgör solens centrum måste ha tagit mycket lång tid i anspråk, verkar det rimligt att också utformningen och placeringen av övriga element planerats väl. Å andra sidan motsvarar inte riktigt ristningens anspråkslösa storlek, runraderna täcker inte en större yta än cirka 40 x 15 cm, vad man skulle föreställa sig av en ristning som var avsedd att fungera som visare.

BILD 5. Ingelstadhällen med kompass. Foto: Per Holmberg (CC BY).

BILD 6. Ingelstadhällen uppmålad 1894. Foto: Erik Brate (ATA).

En analys av platssemiotiken kan emellertid ge mer stöd för att den rumsliga funktionen ändå kunnat vara visarens. Inskriften har, som nämndes inledningsvis, under vikingatid varit belägen på en liten kobbe i Bråviken, och platsen som valts för ristningen är öns högsta punkt. Runorna är ristade så att man haft god utsikt söderut, över vattnet alldeles nedanför klippans brant, och vidare över landskapet. Ungefär tre kilometer bort i denna riktning ligger Himmelstadlund, ett av Skandinavians största hällristningsområden, som bland annat rymmer vad som tolkats som solsymboler (och faktiskt har ett av få exempel på att en runristning senare integrerats i hällbilderna, se t.ex. Nilsson 2010:164). Platsen för Ingelstadristningen påminner om det typiska vattennära läget för hällristningar, och de skålgropar som finns på ristningsytan kan mycket väl vara från bronsålder. Tillsammans stöder de här iakttagelserna slutsatsen att det kan vara fråga om ett läge som utgjort en prominent plats i landskapet redan långt innan runristningen kom till, och att ristningen därför kunnat peka på något som aktualiserats på platsen utan att den i sig behövt vara uppseendeväckande.

Vad gäller interaktionsordning är det värt att pröva om några av de drag som uppmärksammades för Rökstenens solgåtor också kan ha relevans här. Det är på denna punkt intressant att notera att Ingelstadhällens runrader är huggna från öster mot väster. Möjligen skulle avvikelserna på 20 grader från öst-västaxeln kunna vara betydelsebärande, men min bedömning är det troligare rör sig om en anpassning efter hur ytan som

är tillgänglig för ristning naturligt avgränsas av bergets kant ner mot den gamla vattenlinjen. Runristningens riktning medger med andra ord tolkningen att den, liksom Rökstenen, på något vis skulle ha haft funktionen att visa, bekräfta eller säkra solbanan västerut i en situation där detta har syntts nödvändigt.

Det är slutligen dags att återvända till ristningens visuella design för att se hur de olika elementen – runraderna, solsymbolen, krysstecknet och svärdet – eventuellt skulle kunna förklaras i relation till en sådan rumslig funktion. Jag nöjer mig här med att ställa några preliminära frågor.

För det första: runraderna. Dag, det namn som hemlighetsfullt anges av den urnordiska D-runan, är namnet för den gud som i nordisk mytologi var kusk på soluppgångens vagn. Namnet Solse, 'den solige' skulle vara ett passande binamn på samma gud, även om det inte finns några sådana belägg. Kan det tänkas att ristandet ingått i ett rituellt rollspel där en gud inte bara kunde ha varit en föreställd lyssnare och läsare utan även skribent?

För det andra: solen. Om ristningen ska förstås från en läsarperspektiv precis framför runraderna hamnar solsymbolen i nordöst, ett läge som oavsett årstid bör representera en tidpunkt före soluppgången. Har ristningen haft funktionen att befästa solens väg i den övergång mellan mörker och ljus som var guden Dags ansvar?

För det tredje: krysstecknet. Med en symbol för solen i nordöst skulle en mindre korssymbol i sydväst vara en lämplig angivelse av en stjärnas position. Det är känt från medeltida källor att norra himlavalvets ljusstarkaste stjärna, *Arcturus*, fungerat som den stjärna som förutsade soluppgången genom att på hösten vara den sista stjärna som tänds i öster (se Fritzner 1867 om *stjärna*). Men eftersom stjärnhimlen förskjuts i relation till solåret skulle samma stjärna under våren i stället markera att soluppgången nalkades genom att stå i väster. Skulle krysstecknets position kunna antyda att ristningens rituella funktion haft att göra med frandet av vårdagjämning?

För det fjärde: svärdet. Försöket att förstå ristningen som en slags kosmologisk spelplan vilken anger en väg för solen tycks dåligt förklara förekomsten av ett svärd. Det enda himmelsfenomen som återkommande liknats vid svärd är kometer. Halleys komet, som passerar jorden ungefär vart sjuttiofemte år, har liknats vid ett svärd av Josephus år 66, (Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου 6, 288), fram till att en mycket senare passage inspirerade till filmen *Det flammande svärdet* (1916). Rapporterna från histo-

riens utan jämförelse mest spektakulära kometpassage kommer vid vårdagjämningen år 837, utförligast i krönikor från Tangdynastin (se t.ex. Yeomans, Rahe & Freitag 1986:79). Det var Halleys komet som passerade så nära jorden att kometsvansen tjugo dagar senare sträckte sig hela 60 grader över natthimlen. Den skräckinjagande synen av en stor himlakropp som rörde sig motsols över himlen fick människor över hela jorden att frukta att världens undergång var nära. Vittnar även ristningen i Ingelstad om att man upplevt hur den mytologiska hotbilden mot solen fick manifest form under den här kometpassagen?

Jag hoppas att också detta tredje exempel har kunnat visa hur en analytisk blick för både visuell design och platssemiotik kan öppna för en mer välgrundad förståelse av en runristnings rumsliga funktion och för den interaktion som ristningen kan ha varit en del av, vilket i sin tur gör det möjligt att ställa nya frågor om dess visuella design. Även om de förslag jag skisserat är tentativa, tror jag att redan den här påbörjade rumsliga analysen har visat att det finns goda anledningar att ta Ingelstadhällens ristning på större allvar än att tala om den som klotter. Men också att det finns möjlighet att komma längre än att bara tänka att den annars är ett uttryck för magi.

4. Mot en ny förståelse av runstenarnas språkliga landskap

Den tradition inom vilken svensk runforskning bedrivs har ibland utmärkts av en skeptisk hållning till teori. Det kan vara berättigt. Teoretiska antagandet ska inte formuleras på ett sådant sätt att de riskerar att i sig leda empiriska undersökningar till vissa slutsatser. Å andra sidan finns det en risk att implicita ontologiska och epistemologiska antaganden bakom rutiner för forskningsshantverket kan bli väl så styrande. Jag skulle avslutningsvis vilja peka på tre sådana implicita antaganden som kan vara ett hinder för förståelsen av runtexters funktioner.

Det första tveksamma antagandet är att det alltid först och främst är följden av språkliga tecken som ger mening. Vad jag här har försökt visa är det är en empirisk fråga i vilken grad runtexternas mening skapas ur de inristade runföljderna och hur mycket analysen måste ta hänsyn till andra drag i texternas visuella design och till deras placering. Kanske finns det en lösning av några av Høstenens mysterier förborgad i variationen av b-runans form, eller i rutmönstrets komposition. Kanske finns det nya upptäckter att göra på Ingelstadhällens yta för den som har tålmod att

pröva vilka relationer som skapas mellan inskriftens olika element. Ett problem för forskningen kring Rökstenen har definitivt varit att forskningen prioriterat analys av själva runinskriften, till den grad att runföljderna så att säga flyttats bort från stenen, vilket gjort det omöjligt att upptäcka vad inskriften berättar genom att leda sina läsare i medsolsvarv.

Det andra antagandet som runtextforskningen behöver förhålla sig kritiskt till är antagandet om den ensamma läsaren. Jag har full förståelse för om mina exempel på denna punkt kan te sig spekulativa. Jag har argumenterat för att Holestenen bäst förstås mot bakgrund av föreställningen om att även den döda tar del i vad som sker vid ristning och läsning, att Rökstenen är ristad med och för solen, och slutligen antytt möjligheten att den som ristade Ingelstadhällen iklädde sig guden Dags roll. Jag kan förstås ha fel, men min poäng är att det är inte mindre spekulativt att föreställa sig att runor primärt ristades i sten för att lämna budskap till personer som i framtiden skulle råka passera platsen. För att undvika en anakronistisk projektion av hur vi själva läser texter, också från skriftbrukshistoriens första faser, behöver vi försöka tänka oss att texter i hög grad varit något man skrivit inte bara för läsare, utan också med läsare.

Det tredje antagandet som kräver ny reflektion är antagandet att det alltid går att avgränsa studieobjektet till runristade artefakter. Det är förstås en helt legitim avgränsning av studieobjekt för en disciplin som byggt upp expertis kring att läsa och tolka runskrift. Men samtidigt är det slående att förståelsen av de runstenar som behandlats i denna artikel krävt att vi förstått dem som objekt vilka oftast saknar runristningar. Det är först när vi förstår att Holestenen faktiskt är en locksten i en flatmarksgrav som vi har chansen att förstå vad dess runor kan ha sagt. Genombrottet för att förstå Rökstenens funktion var insikten om att det är en rest sten som står tillsammans med andra resta stenar – som saknar runor – längs vägen mot Omberg. Något liknande kanske vi i framtiden kommer att kunna säga också om hållristningen vid Ingelstad.

Vad krävs då för att utveckla en bättre rumslig analys av stenristade runtexter? Det räcker inte att arbeta som jag gjort här med enskilda fall. Det krävs också – precis som runologin traditionellt gjort – en pendling mellan enskilda fall och de semiotiska normer man kan upprätta för textkulturen i en viss region. Vad gäller de senvikingatida inskrifterna på resta stenar finns det goda möjligheter att designa sådan forskning, men det låter sig inte göras med mindre än att de disciplinära gränserna mellan runologi och arkeologi överskrids. Runologins rumsliga mikroskala,

den visuella designen, kan då mer systematiskt förbindas med iakttagelser kring arkeologins rumsliga makroskala, platssemiotiken, genom att arkeologer och runologer tillsammans arbetar för att rekonstruera de aktiviteter som på interaktionsordningens mesoskala har ägt rum kring ristade stenar på olika platser.

Käll- och litteraturförteckning

- Andrén, Anders 1993. Doors to Other Worlds: Scandinavian Death Rituals in Gotlandic Perspectives. *Journal of European Archaeology*, 1, 33–56.
- Back Danielsson, Ing-Marie 2015. Walking Down Memory Lane: Rune-Stones as Mnemonic Agents in the Landscapes of Late Viking-Age Scandinavia. In: Williams, Howard et al. (eds.), *Early Medieval Stone Monuments. Materiality, Biography, Landscape*. Cambridge: Cambridge University Press, 62–86.
- Bertelsen, Lise Gjedssø 2015. The Cross Motif on Late Viking Age Art Picture Runestones in Västergötland. *Lund Archaeological Review*, 20 (2014), 55–78.
- Bianchi, Marco 2010. *Runor som resurs: Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. (Runrön 20.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Biørnstad, Lasse 2023. Her dukker verdens ældste runesten op: Brændt lig afslørede dens alder. *Videnskab.dk* 31 jan 2023. <<https://videnskab.dk/naturvidenskab/her-dukker-verdens-aeldste-runesten-op-brændt-lig-afslørede-dens-alder/>> Hämtad december 2024.
- Fritzner, Johan 1867. *Ordbog over det gamle norske sprog*. Kristiania: Feilberg & Landmar.
- Gansum, Terje, Gro B. Jerpåsen & Christian Keller 1997. *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Goffman, Erving 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York, NY: Anchor Books.
- Gräslund, Anne-Sofie 2006. Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. In: Stoklund, Marie et al. (eds.), *Runes and Their Secrets: Studies in Runology*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 117–139.

- Gräslund, Anne-Sofie 2014. The Late Viking Age runestones of Västergötland: On ornamentation and chronology. *Lund Archaeological Review*, 20, 39–53.
- Gustavson, Helmer 1991. *Rökstenen*. (Svenska kulturminnen 23.). Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Hem Eriksen, Marianne 2019. *Architecture, Society, and Ritual in Viking Age Scandinavia. Doors, Dwellings, and Domestic Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holmberg, Per 2016. Svaren på Rökstenens gåtor. En socialsemiotisk analys av meningsskapande och rumslighet. *Futhark. International journal of runic studies*, 6, 65–106.
- Holmberg, Per 2021a. Rök runestone riddles revisited. *Maal og Minne*, 112:2 (2020), 37–55.
- Holmberg, Per 2021b. Reading runes with the sun. A geosemiotic analysis of the Rök runestone. *Multimodality and Society*, 1 (4), 455–473.
- Holmberg, Per 2022. Watching Star Wars with Viking Age Subtitles. An analysis of cohesion and coherence in the Rök runestone inscription. *Arkiv för Nordisk Filologi*, 137, 5–31.
- Holmberg, Per, Bo Gräslund, Olof Sundqvist & Henrik Williams 2020. The Rök runestone and the end of the world. *Futhark. International journal of runic studies*, 9–10, 7–38.
- Holmqvist, Karen Langsholt 2021. *Carving the Self. Portrayals of the Self in Medieval Textual Graffiti from Norway and Connected Territories*. Oslo: Norwegian Institute for Cultural Heritage Research and Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo.
- Jankavs, Peter & Marianne Lönn 2024. *Valtersberg, död, eld och gravar. Studier kring ett gravfält från förromersk järnålder i Ytterby socken, Bohuslän*. (GOTARC, Series C. Arkeologiska skrifter, No. 86.) Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för historiska studier.
- Jesch, Judith 1998. Still Standing in Ågersta: Textuality and Literacy in Late Viking-Age Rune Stone Inscriptions. In: Düwel, Klaus & Sean Nowak (eds), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*. Berlin: de Gruyter, 462–475.
- Klos, Lydia 2009. *Runensteine in Schweden: Studien zu Aufstellungsort und Funktion*. (Ergänzungsbande zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 64.) Berlin: De Gruyter.

- Knirk, James E. 1999. Runer i Hagia Sofia i Istanbul, *Nytt om runer*, 14, 26–27.
- Kress, Günther & Theo Van Leeuwen 1996. *Reading images. The grammar of visual design*. London: Routledge.
- Kress, Günther & Theo Van Leeuwen 2021. *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold.
- Källström, Magnus 2010. Recension av Klos 2009. *Fornvännen* 2010, 260–262.
- Larsson, Mats G. 1990. *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämningsarna*. (Acta archaeologica Lundensia 18.) Lund: Lunds universitet.
- Larsson, Mats G. 2010. Recension av Klos 2009. *Futhark. International journal of runic studies*, 1, 259–263.
- Lindström, Jonathan 2005. Påsk, höstblot och jul. Sambandet mellan årliga högtider och forntida gravars orientering. *Fornvännen*, 100:1, 13–28.
- Ljung, Cecilia 2016. *Under runristad håll: Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*. (Stockholm Studies in Archaeology 67.) Stockholm: Explicare.
- Ljung, Cecilia & Susanne Thedéen 2012. Without a trace? In: Berge, Ragnhild et al. (eds), *N-TAG ten: Proceedings of the 10th Nordic TAG conference at Stiklestad, Norway 2009*, Oxford: Archaeopress, 9–18.
- Nilsson, Per 2010. Reused Rock Art: Iron Age activities at Bronze Age rock art sites. In: Goldhahn, Joakim, Ingrid Fuglestad & Andrew Jones (eds), *Changing Pictures. Rock Art Traditions and Visions in Northern Europe*. Oxford/Oakville: Oxbow Books, 154–169.
- Nordberg, Andreas 2016. Kom Odin till Eggja? En alternativ tolkning av Eggjastenens inskrift. I: Rydving, Håkan & Stefan Olsson (red.), *Krig och fred i vendel- och vikingatida traditioner*, Stockholm: Stockholm University Press, 1–46.
- Norden, Arthur 1948. Östergötlands runinskrifter. Supplement till Erik Brates »Östergötlands runinskrifter» utg. 1911–18. (Manuskript i ATA.) I digital utgåva, kommenterad av Jan Owe <<https://gamlebo.se/norden/>>
- Nyqvist Thorsson, Anna 2021. *När andra ser. Gravmonument, social praktik och aktörskollektiv under 1100- och 1200-talen i Vänerland-*

- skapet*. (Gotarc, Series B. Gothenburg Achaeological Thesis 77.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ralph, Bo 2007. Gåtan som lösning: Ett bidrag till förståelsen av Rökstens runinskrift. *Maal og minne* 99 (2), 133–57.
- Ralph, Bo 2021. *Fadern, sonen och världsalltet. En nytolkning av runinskriften på Rökstenen*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 45:1–2.) Göteborg: Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Riksantikvarieämbetet 2017. Ög 43 *Ingelstad. Runristningens historia och betydelse*. (Runrapport från Riksantikvarieämbetet, författad av Magnus Källström). Visby: Riksantikvarieämbetet.
- Scollon, Ron & Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in Place. Language in the Material World*. London: Routledge.
- Schück, Henrik 1908. *Bidrag till tolkning af Rök-inskriften*. Uppsala.
- Solheim, Steinar, Kristel Zilmer, Judyta Zawalska, Krister Sande Kristoffersen Vasshus, Anette Sand-Eriksen, Justin J.L. Kimball1 & John Asbjørn Munch Havstein 2025. Inscribed sandstone fragments of Hole, Norway: radiocarbon dates provide insight into rune-stone traditions. *Antiquity*, 2025, 1–18. <<https://doi.org/10.15184/aqy.2024.225>> Accessed February 2025.
- Stern, Marjolein 2013. *Runestone images and visual communication in Viking Age Scandinavia*. Nottingham: University of Nottingham.
- Stille, Per 2014. Runstenarna i landskapet: En undersökning om placeringen av runstenarna i Tiohärad. *Futhark. International journal of runic studies*, 5, 137–149.
- Toft, Martin 2023. Verdas eldste runestein funnen av UiO-arkeologar i Hole på Ringerike. *UNIFORM. Nettavis for Universitetet i Oslo*, 17 jan. 2023. <<https://www.uniform.uio.no/nyheter/2023/01/verdas-eldste-runestein-funnen-av-uio-forskarar.html>> Hämtad december 2024.
- Wessén, Elias 1958. *Runstenen vid Röks kyrka*. (Handlingar, filologisk-filosofiska ser. 5.) Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Wideen, Harald 1955. *Västsvenska vikingatidsstudier: Arkeologiska källor till Vänerområdets kulturhistoria under yngre järnålder och äldsta medeltid*. (Skrifter utgivna av Göteborgs Arkeologiska Museum 2) Göteborg: Göteborgs Arkeologiska Museum.
- Williams, Henrik 2021. *Rökstenen och världens undergång*. Stockholm: Kaunitz & Olsson.

- Williams, Howard 2013. Death, Memory, and Material Culture: Catalytic Commemoration and the Cremated Dead. In Nilsson Stutz, Liv & Sarah Tarlow (eds), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. (Online edn.) Oxford: Oxford Academic. <<https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1093/oxfordhb/9780199569069.013.0011>> (Accessed February 2025).
- Whittaker, Helène 2006. Game-boards and gaming-pieces in funerary contexts in the Northern European iron age. *Nordlit*, 20, 103–112.
- Yeomans, Donald K., Jürgen Rahe & Ruth S. Freitag 1986. The history of comet Halley, *Journal of the Royal Astronomical Society of Canada* 80.
- Zachrisson, Torunn 1998. *Gård, gräns, gravfält: Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. (Stockholm studies in archaeology 15.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Zilmer, Kristel 2010. Viking Age Rune Stones in Scandinavia: The Interplan between Oral Monumentality and Commemorative Literacy. In Ranković Slavica, Leidulf Melve & Else Mundal (eds), *Along the oral-written continuum. Types of texts, relations and their implications*. Turnhout: Brepols, 135–162.
- Zilmer, Kristel & Vasshus, Krister S. K. 2023. Runic fragments from the Svingerud grave field in Norway. Earliest datable evidence of runic writing on stone. *NOWELE. North-Western European Language Evolution*, 76(2), 233–303.
- Åkerström, Hanna 2020. Läsordning i tidigvikingatida runristningar. *Futhark. International journal of runic studies*, 9–10 (2019), 39–134.
- Östergötlands runinskrifter 1911 = Östergötlands runinskrifter gran-skade och tolkade av Erik Brate 1911–1918. (Sveriges runinskrifter 2.) Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.